

Бондарчук П. М.*
доктор історичних наук,
провідний науковий співробітник
Інститут Історії України НАН України,
Київ, Україна. peterukr.kyiv@gmail.com

ГРЕКО-КАТОЛИКИ В УКРАЇНІ (середина 1940-х — середина 1960-х років)

Анотація. На основі широкого кола джерел аналізується релігійне життя греко-католиків УРСР в середині 1940-х — першій половині 1960-х рр. Стверджується, що існування потужного релігійного об'єднання в Західній Україні, що підпорядковувалося закордонному центру, перешикоджало радянизації цього регіону. Тому радянська влада здійснила низку кроків, спрямованих на ліквідацію діяльності греко-католицької церкви і приєднання її структур до РПЦ. Хоча рішення Львівського собору 1946 року та дії влади й завдали важких ударів по греко-католицизму в Україні, однак не змогли його знищити повністю. Частина пересічних греко-католиків і духовенства залишалася вірна своїм релігійним традиціям і відтак греко-католицькі структури продовжували своє існування. Основним об'єктом уваги є пересічні віруючі, їхня релігійність та повсякденне релігійне життя. Проблема розглядається на широкому суспільно-політичному тлі. Висвітлюється релігійна політика радянської влади, її вплив на релігійне життя греко-католиків, мережа греко-католицьких організацій, кількісний склад вірян і духовенства. Значне місце займає аналіз релігійної поведінки віруючих: відвідування віруючими богослужінь, виконання ними обрядів життєвого циклу, зокрема хрещень.

Ключові слова: греко-католицька церква, віруючі, релігійна поведінка, обрядова активність, релігійна політика.

Аннотация. На основе широкого круга источников анализируется религиозная жизнь греко-католиков УССР в середине 1940-х — первой половине 1960-х годов. Утверждается, что существование влиятельного религиозного объединения в Западной Украине, которое подчинялось западному центру, препятствовало советизации этого региона. Поэтому советская власть осуществила ряд действий, направленных на ликвидацию деятельности греко-католической церкви и присоединения ее структур к РПЦ. Хотя решения Львовского собора 1946 года и действия власти привели к серьезным ударам по греко-католицизму в Украине, однако, не смогли его уничтожить полностью. Часть рядовых греко-католиков и духовенства остались верными своим религиозным традициям и таким образом греко-католические структуры продолжали существовать. Главным объектом внимания стали рядовые верующие, их религиозность и повседневная религиозная жизнь. Проблема рассматривается в широком общественно-политическом поле. Освещается религиозная политика советской власти, ее влияние на религиозную жизнь греко-католиков, сеть греко-католических организаций, количественный состав верующих и духовенства. Значительное место занимает анализ религиозного поведения верующих: посещение верующими богослужений, исполнение ими обрядов жизненного цикла, в частности крещений.

Ключевые слова: греко-католическая церковь, верующие, религиозное поведение, обрядовая активность, религиозная политика.

Abstract. On the basis of wide sources the religious life of Greek Catholics in Soviet Ukraine in the middle 1940s — the first half of 1960s. is analyzed. It is stated that existence of a powerful religious association in Western Ukraine, which subordinated to the Western center, put obstacles in the way of soviet transformations in this region. Therefore Soviet authority realized a number of measures, oriented at liquidation of activity of Greek Catholic Church and its unification with the structures of Russian Orthodox Church. Although decisions of Lviv Council of 1946 and actions of authority struck heavily upon Greek Catholic Church in Ukraine, they were not able however to

* Bondarchuk P.M., Doctor of Historical Sciences, Leading Research Fellow, NASU Institute of History of Ukraine, Kyiv, Ukraine. peterukr.kyiv@gmail.com

GREEK CATHOLICS IN UKRAINE (middle of 1940-s — middle of 1960-s)

liquidate it absolutely. The part of rank and file Greek Catholics and clergy remained loyal to their religious traditions and so Greek Catholic structures continued their existence. The main object of attention is dealt with ordinary believers, their religiousness and daily religious life. The issue is examined on the wide sociopolitical background. It is under discussion the religious policy of Soviet power, its influence on the religious life of Greek Catholics, net of Greek Catholics organizations, quantitative composition of believers and clergy. Considerable place of the thesis is dealing with analyses of the religious behavior of believers: attendance by them of worship services, the performance of religious ceremonies of living cycle, particularly christening.

Key words: Greek Catholic Church, believers, religious behavior, ritual activity, religious policy.

Постановка проблеми. В останнє десятиліття в українській історичній науці активно розробляються питання соціальної історії. Головним персонажем соціоісторичних досліджень є пересічна людина; увага звертається як на масове світосприйняття, ціннісні орієнтації, емоції, дії мас, традиції, вірування, забобони, звички, механізми поширення уявлень та чуток, так і прояви індивідуальної свідомості і поведінки. Змодельовані середньостатистичні уявлення, погляди та дії доповнюються поглядами, уявленнями та поведінкою конкретних осіб. До дослідницьких полів соціальної історії також належить соціорелігійна проблематика, яка включає вивчення кількісного складу та соціально-демографічних характеристик віруючих, їхньої релігійності, релігійної свідомості та релігійної поведінки тощо. Осмислення цих питань має важливе значення для розвитку української історичної науки, її тісної інтеграції зі світовим науковим товариством.

Аналіз попередніх публікацій. Одним із найґрунтовніших досліджень греко-католицизму в УРСР є монографія В. Пашенка «Греко-католики в Україні від 1940-х років ХХ ст. до наших днів» [1]. У ній розглядається найтрагічніший період у житті греко-католицької церкви — час, коли вона вела «катакомбне» існування. Ліквідацію греко-католицької церкви та боротьбу із її рештками, що діяли поза радянським законодавством, підпільні релігійні служіння греко-католицького духовенства, чернецтва, мирян на Тернопільщині висвітлює монографія Я. Стоцького «Українська Греко-католицька церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989)» [2]. Становища греко-католицької церкви в досліджуваній період торкається монографія В. Марчука «Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.» [3]. Питанням ліквідації греко-католицької церкви в УРСР у повоєнний період присвячена брошура І. Андрухів «Галицька голгофа: ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945–1961 рр.» [4].

Греко-католицька проблематика порушувалася і в працях, присвячених загальним питанням церковного життя в УРСР і державно-церковним взаєминам. З-поміж них варто відзначити «Церковне життя в Україні. 1943–1946» О. Лисенка [5], «Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс» В. Войналовича [6] та інші.

Проблеми греко-католиків порушувалися і в працях українських дослідників, присвячених церковно-релігійному життю в окремих регіонах. Однією з них є монографія Я. Стоцького «Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1964 років» [7], в якій розглядається релігійне життя західноукраїнського регіону в повоєнний

період і хрущовську добу загалом. Низка монографій, присвячених церковному життю Прикарпаття, написані І. Андрухівим, зокрема: «Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки: історико-правовий аналіз» [8], «Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття: Історико-правовий аналіз» [9]. Дві монографії — «Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х — 50-х роках ХХ ст.» [10] та «Історія релігійного життя в Галичині та на Прикарпатті: історико-правовий аналіз» [11] — він написав у співавторстві з П. Кам'янським. Попри значну кількість наукових праць, присвячених УГКЦ, соціорелігійна проблематика порушувалася в них нечасто. Основну увагу автори цих досліджень зосереджували на взаєминах держави та церковних інституцій, боротьбі з релігією.

Метою статті є дослідження релігійної поведінки греко-католиків і проявів їхньої релігійної свідомості в умовах заборони УГКЦ радянською владою. Автор також порушує питання радянської політики щодо греко-католицьких структур в Україні і кількісного складу вірян і духовенства цієї течії.

Основні результати дослідження. Після звільнення України від німецьких військ радянська влада приступила до активної радянзації західних областей. На перешкоді цьому стояли не лише збройні загони УПА, а й релігійні структури, зокрема греко-католицькі, які підпорядковувалися Ватикану, налаштованому проти радянської влади. Тому, одним із першочергових завдань, які ставив перед собою комуністичний режим, була їхня ліквідація.

Щоб краще зрозуміти вплив і масштаби греко-католицької церкви в Україні, звернімося до статистики. 1939 року, згідно з архієпископом І. Бучком, ця церква налічувала 4400 храмів, 2950 священників, 195 монастирів, 1610 ченців і черниць, 520 богословів і майже 4,3 млн. віруючих [12, с. 309; 13, с. 112; 14, с. 64]. За даними А. Шептицького, загальна кількість греко-католиків на середину 1944 року становила 5 млн. осіб (ця цифра була вказана у листі на ім'я голови Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР від 17 серпня 1944 року). У польській пресі за 1938 рік наводилася цифра близько 3 млн [15, с. 156].

На кінець 1945 — початок 1946 року на обліку перебувало 2290 греко-католицьких храмів УГКЦ. Із них 568 — у Дрогобицькій, 567 — у Станіславській, 522 — у Львівській, 539 — у Тернопільській, по 2 — у Чернівецькій та Волинській областях. На той час було обліковано 1294 представники греко-католицького духовенства [15, с. 156]. З них 859 (66%) приєдналися до ініціативної групи [15, с. 157]. Як бачимо, ця мережа греко-католицьких храмів розгалужувалася переважно в Галичині.

Існувала велика кількість греко-католицьких парафій і в Закарпатті. На середину 1947 року в Закарпатській області за даними архівів функціонувало 330 церков, у яких працювало 260 священнослужителів [16, арк. 306]. Зарубіжний дослідник Б. Боцюрків наводить таку цифру: у 1944 році Мукачівська єпархія нараховувала 461 555 вірян, 281 парафію із 459 храмами й каплицями, 8 (5 чоловічих і 3 жіночих) монастирів [17, с. 189]. Така велика релігійна мережа, підпорядкована антирадянськи налаштованому зарубіжному центру, становила загрозу радянським впливам у Західній Україні.

Зі звільненням західноукраїнських областей радянська влада почала готувати ґрунт для ліквідації греко-католицької церкви. У квітні 1945 року органами

НКВД були заарештовані митрополит Й. Сліпий, єпископи М. Будка, М. Чарнецький, Г. Хомишин, І. Ляшевський [18, с. 366]. Радянське керівництво вважало, що, позбавивши УГКЦ проводирів, її легше буде знищити.

Для агітації віруючих греко-католиків за перехід їх у лоно РПЦ у західні регіони надсилалися численні відозви, листівки й послання. Так, 10 тис. примірників звернення Патріарха Московського і всієї Русі Алексія «Пастирям і віруючим греко-католицької церкви, жителям західних областей Української РСР» було надіслано до нещодавно призначеного єпископа Львівського і Тернопільського Макарія (Оксіюка). Текст звернення було узгоджено з В. Молотовим 19 березня 1945 року. У ньому Патріарх Алексій висловлював жаль із приводу одірваності греко-католиків від православ'я, критикував діяльність греко-католицької церкви та її керівництва, закликав їх розірвати зв'язок із Ватиканом, «який веде вас у темряву, духовну загибель завдяки своїм релігійним помилкам», і повернутися в «обійми вашої рідної неньки — Руської Православної Церкви» [19, арк. 35].

Одне з таких звернень, що належало єпископу Львівському і Тернопільському Макарію, було опубліковано 24 червня 1945 року в день П'ятидесятниці. У ньому єпископ закликав греко-католиків повернутися до віри своїх дідів і батьків, а православних — до молитви за повернення греко-католиків у лоно православ'я [20]. Використовуючи православне духовенство в справі ліквідації греко-католицької церкви, радянська влада намагалася зміцнити свій вплив у Західній Україні.

Після публікації у львівській обласній газеті «Вільна Україна» і в республіканській «Радянська Україна» статті В. Росовича «З хрестом чи з ножем» [10, с. 287] серед греко-католицького духовенства виник рух за возз'єднання греко-католицької церкви із православною. Він також був інспірований радянською владою. Окремі представники греко-католицького духовенства підтримали його частково в результаті тиску з боку радянських органів, а також розуміючи, що згода на добровільне приєднання — це надія на збереження християнства у західних областях.

Було створено ініціативну групу у Львові, до складу якої ввійшли представники єпархії від західних областей України. Її очолив настоятель Преображенської церкви в м. Львові Г. Костельник, який водночас був представником Львівської єпархії. Поряд з іншими членами ініціативної групи — М. Мельник, парох Нижанковичів і генеральний вікарій Перемишльської єпархії Дрогобицької області, представник Перемишльської єпархії, А. Пельвецький, парох Копиченців, декан Гусятинського деканату, представник Станіславської єпархії [19, арк. 105].

Більшість представників ініціативної групи були змушені приєднатися до неї в результаті тиску з боку радянських органів. Про це неодноразово казали й самі священнослужителі. Греко-католицький декан В. Лисенко згадував розмову в органах МДБ, під час якої начальник йому погрожував: «...Коли не підете за Костельником, то згнієте ось тут, — і показав пальцем на підлогу. (Я вкоротці пізнав, що під його підлогою є в'язниця)» [21, с. 73]. Такі погрози застосовували й до самого Костельника, шантажуючи його попередньою антирадянською діяльністю та майбутньою долею синів, які добровільно вступили в дивізію СС «Галичина». Вони перебували у британському полоні, і про те, що вони живі й

що їх не збираються видавати, він не знав [22, с. 108]. Варто також відзначити, що сам Г. Костельник ще задовго до Львівського собору 1946 року був ідейним прихильником зближення греко-католицької церкви з православ'ям. Зокрема, він задумувався над можливістю перетворення греко-католицької церкви в Західній Україні в автокефальну православну [23, арк. 39–41].

Члени ініціативної групи звернулися до уряду СРСР із заявою затвердити її склад та санкціонувати право керувати возз'єднанням греко-католицької церкви з РПЦ [19, арк. 105]. Ця заява й відповідь уповноваженого Ради в справах РПЦ в УРСР були опубліковані у львівській обласній газеті «Вільна Україна» 6 липня 1945 року. В ній також було вміщено статтю старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР К. Гуслистого «З історії боротьби українського народу проти церковної унії» [19, арк. 105]. За ними ринули інші антиуніатські публікації. Прокламації ініціативної групи до населення подавалися в традиціях російського централізму: наголошувалося на величезній ролі, яку зіграла Росія в справі звільнення українців від польського поневолення [24, арк. 27–30].

Інформація про діяльність греко-католиків жорстко фільтрувалася. Навіть брошура Г. Костельника «Апостол Петро і римські папи чи догматичні основи папства», видана у Львові 1945 року [25, с. 3, 23–70] і спрямована проти унії, окремими радянськими функціонерами сприймалася як реакційна. Так, у рецензії А. Лихолата, присвяченій виданню цієї книги й поданій заступникові начальника управління пропаганди й агітації ЦК ВКП(б) М. Іовчука, вказувалося, що автор не «є переконаним противником римської церкви, навпаки, він за переконаннями римлянин» [26, арк. 3]. Лихолат зазначив, що книга може завдати шкоди лише політичній просвіті населення західноукраїнських областей і внести ще більшу плутанину в питання взаємин православних і греко-католиків [26, арк. 5].

По-своєму зреагувала на радянську політику, спрямовану проти греко-католицької церкви, ОУН. В її інструкції «Надрайонним провідникам до виконання» від 12 листопада 1945 року зазначалося: «Бойкотувати всіх священиків, що перейшли на православ'я чи підписали заяву про входження до ініціативної групи Костельника. Батьшок, що приїхали зі Сходу, із села виганяти. Якщо більшовики замикають церкви, хай народ силою розмикає і молиться. Викрити перед населенням священиків, що перейшли до ініціативної групи. Якщо вони конспіруються — вислати стрільців, переодягнених в енкаведистський однострій, щоб ті підмовляли цього священика до переходу в православ'я. Тоді він буде оправдуватись і покаже документ переходу. Потім спокійно стрільці відходять, а через кілька днів на зібранні населення його розконспірують» [27, с. 273]. Бійці УПА не вдовольнялися самою лишень інструкцією, використовуючи різні методи для захисту греко-католицизму. Траплялося, що в прокламаціях ОУН–УПА РПЦ називалася енкаведистською, а Патріарх Алексій «знаним енкаведистом» і «старим агентом Сталіна» [24, арк. 20]. Пізніше, коли відбувалася ліквідація греко-католицьких структур, священики, які перейшли до РПЦ, нерідко зазнавали переслідування з боку бійців УПА [24, арк. 33].

8–10 березня 1946 року відбувся Собор греко-католиків у Львові. На ньому були присутні 216 делегатів-священиків і 19 делегатів-мирян (із запрошених 225 делегатів-священиків і 22 делегатів-мирян) із трьох єпархій — Львівської,

Самбірсько-Дрогобицької і Станіславської [28, с. 53; 29, с. 62]. У постанові Собору зазначалося: «...відкинути постанови Берестейського собору з 1596 року, зліквідувати унію, відірватись від Ватикану і повернутись до нашої батьківської святої православної віри і Руської Православної Церкви» [28, с. 128; 29, с. 94]. Отже, офіційне існування греко-католицької церкви в Україні було заперечене як владою, так і частиною місцевого духовенства.

Чимало греко-католицьких священників зайняло конформістську позицію, бажаючи уникнути репресій та зберегти свої посади. Їхню позицію яскраво відображають слова священника Бродського деканату Ладинського, який у бесіді з делегатами Львівського собору заявив: «Погано, що немає єпископів, а справа з православ'ям як видно піде. Лобом стіни не розіб'ю і пошлю вітальну телеграму собору» [30, арк. 47, 55].

У Закарпатті влада діяла подібним чином. Декретом Закарпатської Народної Ради від 24 березня 1945 року було спрощено перехід греко-католицьких парафій у православ'я, що дало поштовх для відбирання храмів у греко-католиків. У книзі Ю. Коссея зазначається: «Робилося це все цинічно і брутально. Сільські ради скликали збори, на яких один-другий із залу викрикував про перехід на православ'я. Голос таких агітаторів приймався як воля народу» [31, с. 20].

У Закарпатті влада теж намагалася створити ініціативну групу, яка ініціювала б навернення у православ'я. Однак єпископ Теодор Ромжа перешкодив цим планам. Тоді радянська влада вирішила ліквідувати його. Вважаємо за необхідне детальніше спинитися на цій брутальній акції. У листі до секретаря ЦК КП(б)У за підписом православних єпископів Станіславського Антонія, Дрогобицького Михаїла, Мукачівського Нестора (січень 1948 року) зазначалося, що восени 1947 року обласний орган МДБ Закарпатської області спланував напад на греко-католицького єпископа Теодора Ромжу. Після побоїв єпископ залишився живий, тому співробітники цього органу подали таку версію: «Повідомили міську лікарню про випадок, що мовляв, автомашини наїхала на повозку, де їхав єпископ і 6 чоловік духовництва». Коли в лікарні єпископові стало легше, органи МДБ, побоюючись компрометації, наказали отруїти єпископа. Це зробила медсестра зі східного регіону. Місцевих медиків до хворого не допустили. Православні єпископи повідомляли, що ця подія обурила все населення, зокрема й православне, і нашкодила православ'ю [32, арк. 83, 85]. Такі випадки, звісно, не сприяли виявам лояльності місцевого населення до православ'я, а радше залякували людей.

Жорстка позиція радянської влади щодо греко-католицького духовенства у Закарпатті зовсім не означала, що остання не готова була співпрацювати з радянською владою. Єпископ Т. Ромжа після звільнення Закарпаття радянськими військами відвідав Народну Раду, де заявив про лояльність греко-католицької церкви до влади і закликав священнослужителів до участі в суспільному житті [33, с. 78]. Проте влада потребувала не лояльності греко-католиків, підпорядкованих зарубіжному, антирадянськи налаштованому центрові, а їх переходу у православ'я.

Після вбивства Ромжі у квітні 1948 року греко-католицькі священники та голови церковних рад були викликані до Ужгорода уповноваженим РСРК у Закарпатській області Распутьком. Їх зобов'язали приєднатися до РПЦ, позаяк їхні громади не реєструватимуться. Після того, як усі священники відмовилися, на

початку 1949 року розгорнулися масові відкриті репресії [34, с. 296]. Багато священників, не витримавши тиску і залякувань, приєднувалися до РПЦ. Деякі з них пізніше повернулися до лона вже катокомбної греко-католицької церкви.

З-поміж заходів радянської влади проти греко-католиків було і створення в уніатських парафіях православних «двадцятки», які потім клопоталися про передачу їм греко-католицьких храмів [1, с. 120]. Практично греко-католицька церква у Закарпатті була «возз'єднана» з РПЦ у серпні 1949 року. Так була ліквідована Ужгородська унія 1646 року.

Протягом 1945–1951 років в Україні, за наведеними у праці Н. Сердюк даними, було заарештовано 556 греко-католицьких священнослужителів. За період 1948–1950 років було закрито 48 монастирів, у яких перебувало понад 1000 монахів [35, с. 69]. Інші дослідники, зокрема І. Андрухів і П. Кам'янський, наводять інші, значно менші цифри [10, с. 322]. Лише у Львівській області органи МДБ у 1950 році заарештували 35 священників [36, арк. 49]. Під тиском влади ті мусли підписувати возз'єднання із православ'ям. Найбільш стійкими в несприйнятті рішень Львівського собору виявилися ченці, насамперед ті, що належали до ордену василіан [24, арк. 26].

Окремі автори розглядали ліквідацію УГКЦ як акцію русифікації західноукраїнських областей [37, с. 104–107]. Зокрема, П. Панченко зауважував, що в справі русифікації краю РПЦ відводилася «особлива, далеко не другорядна роль» [37, с. 106]. Власне, й сама русифікація була не лише метою, а радше інструментом радянської політики.

Проте ліквідація унії не означала, що влада позбулася греко-католицизму. Уповноважений Ради у справах РПЦ в УРСР Г. Корчовий у своїй доповідній записці (від 6 березня 1952 року) до завідувача відділу пропаганди та агітації ЦК КП(б)У Я. Пашка зазначав, що в західноукраїнських областях, особливо в Станіславській, є багато сіл, в яких віруючі не прийняли православних священників [38, арк. 4]. Таких населених пунктів на початку 1950-х налічувалося сотні.

У посланні новопризначеного єпископа Мукачевського й Ужгородського Іларіона від 24 травня 1950 року до православних віруючих Закарпаття говорилося, що не всі греко-католики, які навернулися у лоно Православної церкви, розпрощалися з нав'язаними Заходом звичками. Тому об'єднання із православ'ям для них виявилось неповним [39, арк. 9]. У викреслених рядках зазначалося: «Ще до цих пір колишні греко-католики продовжують звичаї та обряди Західної римо-католицької церкви. Звідси серед староправославних проявилась обережність в спілкуванні з возз'єднаними уніатами, що доходить у багатьох випадках до ворожнечі як з однієї, так і з іншої сторін» [39, арк. 9–10]. Кожна зі сторін сприймала іншу як еретичну, неправильну з погляду сповідання віровчення і виконання обрядових дій.

Уповноважений РС РПЦ у Тернопільській області К. Куліченко у звіті за ІV квартал 1947 року повідомляв: «...Духовенство колишнє уніатське, серед населення авторитетне (ідеться про священників, що приєдналися до РПЦ. — авт.), православне духовенство авторитетом не користується. До православного духовенства віруючі відносяться з недовірою, висповідатися надають перевагу в церкві, в котрій служить колишній уніатський священник, особливо заможніша частина населення...» [2, с. 116–117]. У с. Ключинці Копичинецького (тепер Гусятинського) району цієї ж області призначений 1948 року на парафію свя-

щеник Фесюк прослужив лише два місяці і перейшов до іншого села, позаяк віруючі бойкотували його: «...В церкву не ходили, називали «московським попом» і навіть ходили під вікнами підслуховувати, чи не розмовляє він російською мовою...» [2, с. 121]. Як бачимо з наведених прикладів, багато греко-католиків не бажали відмовлятися від греко-католицизму.

Багато колишніх греко-католицьких священиків також продовжували зберігати вірність своїй колишній вірі, формально вважаючись православними. Благочинний Миколаївського району Дрогобицької області Драч наприкінці 1950-х років заявляв, що близько половини духовенства благочиння не ставиться щиро до православ'я [40, с. 309].

Чимало греко-католицьких священиків, які «возз'єдналися» з РПЦ, не поспішали «оправославлити» свою духовну практику. Їхні настрої відображає, зокрема, заява благочинного Чинодівського округу Дюрка на параді благочинних Мукачівсько-Ужгородської єпархії (жовтень 1950 року): «Викорінення латинських нововведень, які суперечать догматам і духу православної церкви, не є сьогодні головним... Народ звик до існуючих обрядів, і ми маємо бути задоволеними, що він до нас ходить, а не змінювати обряд і цим відштовхувати його від церкви». Інколи «возз'єднані» священики проявляли відкрито ворожі настрої щодо РПЦ. Так, тимчасовий виконувач обов'язків благочинного Рахівського округу в Закарпатті заявив священику Соколовичу: «Ти слухай, нас тільки двоє залишилося в Рахівському окрузі, і я думаю, що ти не такий, яким себе виявляєш. Ти підлабузнюєшся батюхам-кацапам, яким не місце в Закарпатті. У мене серце болить, що їх у недалекому майбутньому вбиватимуть як бліх, повір, що бажаю напитися їх крові» [1, с. 138].

Не відмовлялися від чернечого життя і ченці ліквідованих монастирів. Так, у с. Ясень Рожнятівського району троє черниць ордену василіянок 1948 року відновили покинутий дім і оселилися там, ведучи чернече життя. Їм надавали матеріальну допомогу деякі місцеві жителі [40, с. 381]. Пізніше греко-католицькі ченці стали вагомим фактором збереження греко-католицизму в Україні.

Ліквідація греко-католицизму у всіх регіонах відбувалася неоднаково. Відповідальний редактор «Журнала Московской Патриархии» Шишкін після поїздки Станіславською областю відзначив, що оправославлення церков там відбувається повільніше, ніж у Львівській області [41, арк. 70]. На Станіславщині (пізніше — Івано-Франківщині) греко-католицизм зберігав свої позиції найміцніше аж до початку перебудови.

Після Львівського собору і ліквідації більшості греко-католицьких громад та монастирів деякий час (до 1950 року) Гошівський монастир був єдиним діючим центром, що об'єднував греко-католиків. Під час свят у Гошеві збиралося 15–20 тис. віруючих [42, с. 375]. Однак це не означало, що вірні припиняли брати участь у греко-католицьких богослужіннях, останні просто приймали інші форми.

Поширеними стали підпільні богослужіння, які здійснювали священики. Одночас вірні греко-католицизму віруючі збиралися для спільних молитов і без їхньої присутності, інколи за участю дяків, а то й без них. У повідомленні настоятеля православної парафії селища Солотвина Рахівського району Закарпатської області протоієрея В. Кишки вказується, що уніати збиралися на приватних квартирах у цьому та сусідніх селищах й агітували народ не відвідувати православну церкву, позаяк вона «еретична» і «язичницька» [43, арк. 89].

Ось як відбувалися підпільні служби в греко-католиків за описом історика Я. Стоцького: «Підпільні відправи проходили вранці або вночі за зачиненими дверима і заштореними вікнами. Кількість вірних на них налічувала від кількох чоловік до кількох десятків. Переважали в основному жінки... Служби Божі переважно читалися старослов'янською мовою, включаючи коротку проповідь священника про вірність УГКЦ і надію на її визволення з катакомб. На службі Божій вірні мали змогу висповідатися і причаститися... Не всі священники з підпілля займалися катехизацією. Цю важливу справу у більшості випадків взяли на себе сестри-монахині, натомість священники вже тільки давали першу Святу Сповідь і перше Святе Причастя. Але справа катехизації, починаючи з 1960-х років, набула процесу безперервного і щораз ширшого» [2, с. 131–132]. Греко-католицькі священники, не маючи змоги охопити духовною діяльністю населення, радили відвідувати костьоли, де в закутках вони таємно сповідали та причащали віруючих. Літургія, яку передавало радіо Ватикану, поступово входила в життя греко-католиків і ставала «чи не обов'язковою щоденною і щосвяточною літургією» [2, с. 132].

Загнані в підпілля греко-католики не відмовлялися і від виконання своїх релігійних обрядів життєвого циклу: хрещення, вінчання та поховання. Священик І. Нагаєвський писав: «Українську церкву загнано в катакомби. Скриті священники почали хрестити дітей, вінчати молодих подружжів та уділяти хворим Найсвятіші Тайни, а померлому кладуть на домовину груд землі, що над нею в укритті відправляє священник похоронний обряд. Католицька Ієрархія, що діє в катакомбах, застосовувала всі досвіди і практику первісної Християнської Церкви під час поганських переслідувань» [44, с. 348]. Ця характеристика стосувалася і Галичини, й Закарпаття.

Віруючі, що залишилися вірні греко-католицизму, часто відмовлялися, щоб обряди виконували православні священники. 1948 року священник Погорецький із Тернопільської області заявляв: «...Віруючі сіл Трибухівці, Цвітова, Медведівці, Новоставці і Пилява були колись греко-католицької віри і такими хочуть залишитися. Настрашені Ватиканом і бандерівцями, вони не хочуть утримувати чужого їм вірою православного священника. Хрестити новонароджених дітей чи вінчатися йдуть у інші церкви, тобто туди, де священники не признаються, що вони визнали православ'я...» [2, с. 121]. Отже, на долю греко-католицького духовенства припадало чимало виконаних обрядів у Західній Україні, які не фігурували в жодній статистиці.

Хрущовська відлига, повернення із таборів та заслання греко-католицьких священників спричинили поживлення підпільної діяльності греко-католицької церкви. Митрополит Йосиф Сліпий на слідстві у серпні 1958 року зазначав, що більшість священників і ченців, які не визнали рішень Львівського собору 1946 року, діють нелегально, підтримують одне з одним зв'язок і справляють враження згуртованої організації. Він стверджував, що у разі легалізації греко-католицької церкви підпілля готове до того, аби вона наступного ж дня розпочала свою діяльність. Митрополит визнав, що у Львові та с. Яхторів діє нелегальний жіночий монастир «Сестер милосердя», є кілька нелегальних груп монахинь конгрегації «Служебниць», ордену Святого Йосифа «Йосифіток» та близько двох тисяч священників [35, с. 74–75]. Щоправда, частина останніх не займалася здійсненням обрядів, відійшовши від виконання своїх функцій.

Характеризуючи діяльність греко-католицького духовенства того періоду, дослідник В. Марчук відзначає: «Так звані «старі» священники, висвячені до 1946 р., визнавали верховенство єпископів своєї дієцезії, тобто як і раніше в легальних умовах. Висвячені в підпіллі підпорядковувалися тим єпископам, які їх висвятили. Священники діяли самостійно, причому майже ніхто не працював у рідних місцях» [45, с. 560]. Багато греко-католицьких священників за сумісництвом працювали на різних підприємствах, у державних закладах [46, арк. 18–19, 20, 23]. Отже, бачимо, що радянська влада не зуміла повністю зламати греко-католицьке духовенство.

У селах Галичини, де не було діючих православних церков, місцеві громади віруючих часто «опинялися в руках невоzz'єднаних». Це засвідчував єпископ Львівський і Тернопільський у своїй доповіді про діяльність греко-католицьких священників у 1961 році. У Бродівському благочинні існувала група сіл колишнього Підкаменського району — так звана пеняцька група, де церкви не були реєстровані й де не було жодного православного священника: Маркопіль, Вербівчик, Оріхівчик, Звижень, Лукавець, Чепелі, Шишківці, Пеняки, Батьків. Ці населені пункти опинилися в руках невоzz'єднаних священників. Називалися також села Попівці, Нем'яч, Кутище та Яснище. Через нестачу тут православних священників не було можливості протистояти діяльності греко-католицьких священнослужителів [46, арк. 19–20].

У довідці уповноваженого у справах РПЦ в Івано-Франківській області Атаманюка від 13 березня 1964 року вказується, що близько 160 осіб не змирилися з ліквідацією монастирів і почали групуватися за ознаками монастирського ордену, жити у приватних квартирах і дотримуватися свого статуту. Із цими людьми встановлювали зв'язок греко-католицькі священники і використовували їх у своїй місіонерській діяльності. На середину 1960-х років «таке явище, — як зазначається у довідці, — у значно меншій мірі і зараз спостерігається в окремих районах області» [47, арк. 64]. Схожа ситуація також спостерігалася на Львівщині, Тернопільщині і Закарпатті.

За свідченням заступника начальника управління КДБ при РМ УРСР Калаша від 28 листопада 1963 року на цей час в УРСР проживали 374 греко-католицьких священники і 499 ченців і черниць. У документі зазначалося, що багато колишніх уніатських ченців займаються суспільно корисною працею, але продовжують виконувати чернечі обітницькі й вести чернече життя. У квартирах, де вони зазвичай проживають групами, обладнані каплиці, і греко-католицькі священники відправляють у них богослужіння. Ці групи фактично були нелегальними греко-католицькими монастирями. Лише у Львівській області було виявлено 12 таких груп (до 200 осіб), у Тернопільській — 15 (понад 50 осіб) [40, с. 401–402]. Очевидно, що подані цифри внаслідок підпільної діяльності греко-католиків неточні і свідчать лише про структури та духовенство, діяльність яких була відома органам влади.

Загалом лише на території Івано-Франківської області на 1 листопада 1963 року влада мала інформацію про 55 колишніх священників греко-католицької церкви, які відмовилися перейти у православ'я, і 105 колишніх черниць із греко-католицьких монастирів, ліквідованих протягом 1946–1948 років [48, арк. 161]. Деякі з них продовжували активну релігійну діяльність. Зокрема, у документі за підписом уповноваженого Ради в справах РПЦ у Івано-Франківській

області Атаманюка від 2 листопада 1963 року йшлося про шістьох із них: вони зустрічалися з іншими священиками та черницями, котрі проживали в Галичині та Закарпатті. Уповноважений зазначав, що їхні дії та поведінка свідчать про вірогідність існування греко-католицького підпілля [48, арк. 165]. Деякі з них зазнали репресій (наприклад, священик Василик, який нелегально справляв служби в с. Надорожна Тлумацького району Станіславської області, був засуджений 1961 року [49, с. 180]). Однак влада в цей час не застосовувала жорстких заходів до пересічних греко-католиків, вважаючи, що греко-католицизм із часом зникне сам. У 1960-х роках було кілька етапів активізації діяльності греко-католиків, зокрема у 1962–1963 роках перед Ватиканським собором [47, арк. 65]. Вони намагалися привернути увагу Заходу до своїх проблем.

Для своїх релігійних цілей греко-католики використовували різні приміщення, зокрема й каплиці. Єпископ-ординарій УГКЦ М. Колтун згадував про одну з підпільних каплиць, яка була закладена в їхньому будинку. На богослужіння там збиралися дорослі та діти. «...Було страшенно небезпечно, але ми зростали саме в такій атмосфері. Свято наставало, коли до нас вдавалося дістатися священикам...» [50, с. 55]. Із такою ж метою за одну ніч було споруджено каплицю в лісі за п'ять кілометрів від селища Болехів Станіславської області. Вона була обладнана культовими предметами [40, с. 382, 386], і біля неї періодично збиралися віруючі для богослужінь.

У 1960-х роках нелегально діяли й греко-католицькі храми. Згідно із доповідною запискою заступника уповноваженого РС РПЦ при РМ СРСР в УРСР М. Гладаревського від 20 грудня 1961 року, на 20 листопада 1961 року лише на території Станіславської області існувало 34 греко-католицьких церкви [40, с. 384]. Деякі священики із колишніх греко-католиків, що прийняли православ'я, давали греко-католикам таємні клятви про зречення православ'я, проте залишалися працювати в православних парафіях. Траплялися випадки, коли, вийшовши на пенсію, православні священики знову приєднувалися до греко-католиків, як, наприклад, колишній настоятель церкви у Дрогобичі Бубняк [40, с. 406].

Часто православні храми у Галичині та Закарпатті, як і в повоєнний період, слугували одночасно (але підпільно) і греко-католикам. У доповідній записці про результати перевірки роботи уповноваженого Ради у справах РПЦ у Тернопільській області (травень 1960 року) вказувалося, що в селах Підгайчики, Жуківці, Осташівці та інших священики зберегли у православних храмах католицькі обряди та культове начиння, зокрема знамена. «Ці факти, — зазначалося у записці, — дають підставу гадати, що деякі уніатські священики, формально визнавши православ'я, використовують православну церкву як ширму для прикриття проповідування католицизму. Відомо, наприклад, що священик Дубицький (колишній уніат, с. Ланівці Борщівського району) відкрито здійснює богослужіння у церкві по-католицьки і за богослужінням згадує Папу Римського» [51, арк. 172]. Відомі такі випадки й у інших західноукраїнських областях.

Продовжували проводитися підпільні греко-католицькі богослужіння у приватних будинках. В інформації уповноваженого РС РПЦ при РМ СРСР в УРСР Г. Пінчука від 28 жовтня 1961 року вказувалося: «...Священик-монах колишнього 3 Гошівського монастиря Болехівського (тепер Долинського. — Б. П.) району Станіславської області Дуда поселився в с. Гошів у вдови... Дім Дуди відвідують лише два чоловіки — колишні дяки-уніати. Ці дяки, спілкуючись з

населенням, підбирають для нелегальних релігійних служб будинки, куди запрошують у призначений ними день і час невеликі групи своїх прибічників, а потім приводять туди Дуда. Служби відправляються о 5–7 годині ранку чи пізнім вечором, а інколи і вночі. Служба триває 20–30 хвилин, а потім всі поступово розходяться» [40, с. 380]. В умовах підпілля греко-католики користувалися всіма можливими засобами для задоволення своїх релігійних потреб.

Частина віруючого населення Галичини та Закарпаття у другій половині 1950-х — першій половині 1960-х років часто під впливом греко-католицького духовенства продовжувала ігнорувати здійснення обрядів православним духовенством. Так, під впливом греко-католицьких священників Зайця, Мартинюка і Месака із м. Заліщиків віруючі припинили відвідувати православну церкву в с. Добрівляни. Священик цієї парафії отець Снятович у скарзі архієпископу Львівському і Тернопільському Миколаю (1967 р.) писав: «В Заліщиках під час моєї роботи як пароха не було жодного хрещення і вінчання. Хрестять і вінчають в о. Зайця. У Вербну неділю щорічно він святить лозу в себе вдома. Всі несуть до нього, а до Добровлян мало хто йде із Заліщиків» [2, с. 252]. Нелегально виконували релігійні обряди і греко-католицькі священники на Закарпатті — уповноважений у справах РПЦ в УРСР П. Ходченко згадував Ороса, Миргитича, Ченгері та інших [52, с. 38]. Як бачимо, представники греко-католицького духовенства продовжували таємно хрестити, вінчати та здійснювати поховальний обряд.

Траплялося, що греко-католики, які зберегли відданість своїй вірі і релігійній традиції, відвідували римо-католицькі храми. У звіті про роботу уповноваженого Ради в справах релігійних культів в УРСР за 1961 рік вказується: «Папа поставив вимогу скоротити час кожної меси з метою охоплення більшої кількості віруючих — скоротили. Запропонував обслуговувати (сповідати, причащати, хрестити, вінчати) уніатів українського походження, які не знали навіть молитов польською мовою, — стали обслуговувати. Ксьондз Хомицький, наприклад, обслуговує і таких віруючих, які необхідну молитву можуть вимовити лише церковно-слов'янською мовою. Прикладу Хомицького слідує й інші ксьондзи» [53, арк. 30].

У 1950–60-х роках у середовищі греко-католиків поширився релігійний рух покутників. Його ініціатором став Г. Солтис. Із 1954 року він і його наближені поширювали чутки про появу Божої матері на Івано-Франківщині, про чудодійне джерело з-під гори, на яке вона вказала (с. Середнє Калуського району) і водою з якого можна зцілитись, та інші. Покутники зайняли жорстку опозицію до радянської влади і гостро критикували греко-католицьке духовенство, навіть Папу Іоана XXIII. Поступово рух покутників набрав сектантських ознак. Після арешту Г. Солтиса керівництво рухом перейшло до А. Поточняка [54, арк. 105–108; 55, арк. 34–36; 56, арк. 23–24; 57, с. 47–54]. Пізніше, після репресій, активність покутників різко знизилася.

Висновки. Існування потужного релігійного об'єднання в Західній Україні, що підпорядковувалося закордонному центрові, перешкоджало радянській діяльності греко-католицької церкви і приєднання її структур до РПЦ. Проте, хоча рішення Львівського собору 1946 року та дії радянської влади й завдали важких ударів по греко-католицизму в Україні, однак не змогли його знищити повніс-

тню. Частина пересічних греко-католиків і духовенства залишалася вірна своїм релігійним традиціям і відтак греко-католицькі структури продовжували своє існування. Греко-католицька церква перейшла в підпілля, стала «катакомбною».

Упродовж радянського періоду проводилися нелегальні богослужіння, які в окремих регіонах відвідували чимало вірян, греко-католицьким духовенством здійснювалися релігійні обряди, діяли підпільні монастирі та семінарії. І навіть у багатьох православних храмах, що діяли в Галичині та Закарпатті у цей період, зберігалися залишки греко-католицької традиції. Нескорена жорстокими пригніченнями, певною мірою зберігши свою церковну структуру в підпіллі, УГКЦ швидко відродилася в умовах горбачовської перебудови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пашенко В. О. Греко-католики в Україні від 1940-х років ХХ ст. до наших днів / В. О. Пашенко. — Полтава: Полтава, 2002. — 616 с.
2. Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989) / Я.Стоцький. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. — 432 с.
3. Марчук В. В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. В. Марчук. — Івано-Франківськ: Плай, 2004. — 464 с.
4. Андрухів І. О. Галицька голгофа: ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945–1961 рр. / І. А. — Івано-Франківськ: Нова зоря, 1997. — 84 с.
5. Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні. 1943—1946 / О. Є. Лисенко. — К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. — 404 с.
6. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940—1960-х років: політологічний дискурс / В. А. Войналович. — К.: Світогляд, 2005. — 741 с.
7. Стоцький Я. Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики в 1944–1964 роках / Я. Стоцький. — К.: ФАДА, ЛТД, 2008. — 510 с.
8. Андрухів І. О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки: Історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів. — Івано-Франківськ: Обласна друкарня, 2004. — 344 с.
9. Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття: Історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. — 432 с.
10. Андрухів І. О. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х — 50-х роках ХХ ст. / І. О. Андрухів, П. Є. Кам'янський, отець. — Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. — 364 с.
11. Андрухів І. О. Історія релігійного життя в Галичині та на Прикарпатті: історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів, П. Є. Кам'янський. — Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. — 362 с.
12. Літопис нескореної України : документи, матеріали, спогади. Кн. 1 / Ін-т українознавства АН України, Всеукр. братство воєнів УПА, Всеукр. т-во політ. в'язнів і репресованих ; [авт. передм.: Я. Лялька, Р. Бачинський ; відп. ред. Я. Лялька]. — Львів : Про-світа, 1993. — 800 с.

13. Баран В. Влада і церква: 3 історії взаємин у 1945–1965 роках / В. Баран // Сучасність. — 1995. — № 5. — Травень. — С. 113–128.
14. Баран В. К. Україна: Новітня історія (1945–1991) / В. К. Баран. — Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2003. — 671 с.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 1640.
16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4555.
17. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і радянська держава (1939–1950) / Б. Боцюрків; пер. з англ. — Львів: Вид-во Укр. Католического Університету, 2005. — 266 с.
18. Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрій Шептицький і Патріарх Йосип Сліпий / В. Ленцик. — Львів: Свічадо, 2001. — 608 с. (Українознавча бібліотека НТШ; Число 11).
19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1638.
20. Божою Милістю Смирений Макарій, єпископ Львівський і Тернопільський, священно-архимандрит Почаївської св.-Успенської Лаври Пастирям і пастві Православної церкви і всім чадам Галичини. — Львів, 1945. — [4 с.].
21. Без зерна неправди: Спомини отця-декана Володимира Лиска / упоряд. і текстологічне опрацювання Л. Купчик. — Львів: Каменяр, 1999. — 159 с.
22. Боцюрків Б. Т. зв. «саморозпуск» Української Греко-Католицької Церкви в 1946 р. у світлі розсекречених архівних документів / Б. Боцюрків // Сучасність. — 1998. — № 1. — С. 106–112.
23. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 3, оп. 145, спр. 7.
24. ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 84.
25. Костельник Г. Вибрані твори / Гавриїл Костельник, протопресвітер. — К.: Видання Патріаршого Екзарха всієї України митрополита Київського і Галицького, 1987. — 264 с.
26. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 217.
27. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / А. М. Русначенко. — К.: Пульсари, 2002. — 519 с.
28. Діяння Собору Греко-католицької Церкви у Львові 8–10 березня 1946. — Львів: Вид. Президії Собору, 1946. — 174 с.
29. Львівський Церковний Собор: Док. і матеріали: 1946–1981. — К.: Вид-во Патріаршого екзарха всієї України митрополита Київського і Галицького Філарета, 1984. — 216 с.
30. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 2840.
31. Коссей Ю. Ю. Владика Іоанн Семедій — духовний діяч Закарпаття / Ю. Ю. Коссей. — Ужгород: Закарпаття, 2000. — 156 с.
32. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 5069.
33. Волошин Ю. Повернення до православ'я на Закарпатті в 1946 — 1949 роках / Ю. В. // Сучасність. — 1996. — № 6. — С. 77–84.
34. Бендас Д. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944 — 1949 роках / Даниїл Бендас, отець // Ковчег. — 2000. — Ч. 2. — С. 290–299.
35. Сердюк Н. Катакомбна церква в дії: За матеріалами Державного архіву Служби безпеки України / Наталя Сердюк // Патріарх Йосип Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот: Матеріали Міжнар. наук. конф. (20 вересня 2002 р., м. Київ). — К.: Укр. вид. спілка, 2003. — С. 65–77.

36. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 783.
37. Панченко П. Ліквідація УГКЦ як акція русифікації західного регіону / П. Панченко // Християнство і культура: історія, традиції, сучасність: Зб. наук. пр. — Полтава, 1998. — С. 104–107.
38. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 1950.
39. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 4648, оп. 1, спр. 61.
40. Сергійчук В. І. Нескорена церква.: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу / [упоряд. і автор. прим.] В. І. Сергійчук. — К.: Дніпро, 2001.— 494 с.
41. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 239.
42. Вуянко М. Чернецтво Прикарпаття у 40–80-х роках ХХ ст. / М. Вуянко // Україна соборна. Зб. наук. ст. — Вип. 2. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. — С. 372–382.
43. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 147.
44. Войналович В. А. Українська Греко-Католицька Церква в останні роки сталінського режиму / В. А. Войналович // Історія України: Маловідомі імена, події, факти (Зб. ст.) / НАН України. Ін-т історії України та ін. — Вип. 19. — К.; Донецьк: Рідний край, 2001. — С. 341–351.
45. Марчук В. Українська греко-католицька церква в 1946 — 1987 роках / В. Марчук // Україна: культурна спадщина і національна свідомість, державність. — Вип. 7. — Львів, 2000. — С. 550–562.
46. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 322.
47. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 422.
48. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 2527.
49. Бажан О. Г. Громадський рух за легалізацію Української греко-католицької церкви в Україні в 60 — 80-х рр. / О. Г. Бажан // Історія України: Маловідомі імена, події, факти (Зб. ст.) / НАН України. Ін-т історії України та ін. — Вип. 2. — К.: Рідний край, 1997. — С. 174–193.
50. Пашченко В. О. Православ'я в новітній історії України / В. О. Пашченко. — Ч. 2. — Полтава: Полтава, 2001. — 736 с.
51. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 5205. — Арк. 172.
52. Волошин Ю. «Самоліквідація» Ужгородської унії: До 50-річчя спроби знищення Греко-Католицької церкви на Закарпатті // Людина і світ. — 1999. — № 1. — С. 34–38.
53. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5488.
54. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 2570.
55. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 446.
56. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 449.
57. Пашченко В. Гнат Солтис: Сторінки ненаписаної біографії / В. Пашченко // Людина і світ. — 2002. — № 3. — С. 47–54.

REFERENCES

1. Pashchenko, V. O. (2002). *Greek Catholics in Ukraine from 1940's of the XXth century to the present*. Poltava: Poltava (in Ukr.).
2. Stotskyi, Y. (2003). *Ukrainian Greek Catholic Church and religious situation in Ternopil region (1946–1989)*. Ternopil: Textbooks and manuals (in Ukr.).
3. Marchuk, V. V. (2004). *Church, spirituality, nation: Ukrainian Greek Catholic Church in public life of Ukraine of the XXth century*. Ivano-Frankivsk: Plai (in Ukr.).

4. Andrukhiv, I. O. (1997). *Galician Golgotha: the elimination of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC) in Stanislav region in the 1945–1961*. Ivano-Frankivsk: Nova zoria (in Ukr.).
5. Lysenko, O. Y. (1998). *Church life in Ukraine. 1943–1946*. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine (in Ukr.).
6. Voinalovych, V. A. (2005). *Party-state policy on religion and religious institutions in Ukraine in 1940–1960's: politological discourse*. Kyiv: Svitokhliad (in Ukr.).
7. Stotskyi, Ya. (2008). *State and religions in the western regions of Ukraine: confessional transformations in the context of state policy in 1944–1964*. Kyiv: FADA, LTD (in Ukr.).
8. Andrukhiv, I. O. (2004). *Religious life in the Precarpathian region: 1944–1990's: historical and legal analysis*. Ivano-Frankivsk: Regional publishing house (in Ukr.).
9. Andrukhiv, I. O. (2006). *Policy of Soviet power in the sphere of religion and confessional life in the Precarpathian region in 40–80's of the XXth century: historical and legal analysis*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukr.).
10. Andrukhiv, I. O., Kamianskyi P. Y. (2005). *Socio-political and religious processes in Stanislav region in the late 30's–50's of the XXth century*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria (in Ukr.).
11. Andrukhiv I. O., Kamianskyi P. Y. (2006). *The history of religious life in Galicia and the Precarpathian region: historical and legal analysis*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria (in Ukr.).
12. Lialka, Ya. (Ed.). (1993). *Chronicle of unsubdued Ukraine: Documents, materials, memories* (Book 1). Lviv: Prosvita (in Ukr.).
13. Baran, V. (1995). Power and Church: From the history of relations in 1945–1965. *Suchasnist (Modernity)*, 5, 113–128 (in Ukr.).
14. Baran, V. K. (2003). *Ukraine: Modern history (1945–1991)*. Lviv: NASU, I. Kropyakevych Institute of Ukrainian Studies (in Ukr.).
15. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, fund 1, description 23, file 1640.
16. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, fund 1, description 23, file 4555.
17. Botsiurkiv, B. (2005). *Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939–1950)*. Lviv: Ukrainian Catholic University publishing house (in Ukr.).
18. Lentsyk, V. (2001). *Prominent figures of the Ukrainian Church, Metropolitan Andrii Sheptytskyi and Patriarch Yosyp Slipyi*. Lviv: Svichado (in Ukr.).
19. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, fund 1, description 23, file 1638.
20. *By the grace of God humble Macarius, bishop of Lviv and Ternopil, sacred-archimandrite of Pochaiiv Sviato-Uspenska Lavra to pastors and congregation of the Orthodox Church and to all the faithful of Galicia*. (1945). Lviv (in Ukr.).
21. Kupchik, L. (Ed.) (1999). *Without a grain of falsehood: Memoirs of Father Dean Vladimir Liska*. Lviv: Kameniar (in Ukr.).
22. Botsiurkiv, B. (1998). The so called «self-dissolution» of the Ukrainian Greek Catholic Church in 1946 in the light of declassified archival documents. *Suchasnist (Modernity)*, 1, 106–112 (in Ukr.).
23. State Branch Archives of the Security Service of Ukraine, fund 3, description 145, file 7.
24. State Branch Archives of the Security Service of Ukraine, fund 13, file 376, volume 84.
25. Kostelnyk, H. (1987). *Selected works*. Kyiv: Publishing House of Patriarchal Exarch of all Ukraine, Metropolitan of Kyiv and Galicia (in Ukr.).
26. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, fund 1, description 30, file 217.

27. Rusnachenko, A. M. (2002). *The national liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus, Lithuania, Latvia and Estonia in 1940–50's*. Kyiv: Pulsary (in Ukr.).
28. *Acts of the Council of the Greek Catholic Church in Lviv, March 8–10, 1946* (1946). Lviv: Publishing house of the Presidium of Council (in Ukr.).
29. *Lviv Church Council: Documents and materials: 1946–1981*. (1984). Kyiv: Publishing house of Patriarchal Exarch of all Ukraine, Metropolitan of Kyiv and Galicia Filaret (in Ukr.).
30. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, fund 1, description 23, file 2840.
31. Kossey, Y. Y. (2000). *Bishop Ioann Semedii — spiritual activist of Transcarpathia*. Uzhgorod: Zakarpattia (in Ukr.).
32. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, fund 1, description 23, file 5069.
33. Voloshyn, Y. (1996). Return to Orthodoxy in Transcarpathia in 1946–1949. *Suchasnist (Modernity)*, 6, 77–84 (in Ukr.).
34. Bendas, D. (2000). Soviet government repression against the Greek Catholic Clergy in Transcarpathia in 1944–1949. *Kovcheh (Ark)*, 2, 290–299 (in Ukr.).
35. Serdiuk, N. (2003). Underground Church in Action: Based on the State Archive materials of the Security Service of Ukraine. In *Patriarch Yosyp Slipyi as a prominent Ukrainian hierarch, scholar and patriot* (pp.65-67). Kyiv: Ukrainian Publishing Union (in Ukr.).
36. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, fund 1, description 24, file 783.
37. Panchenko, P. (1998). Liquidation of the UGCC as an act of western region russification. In *Christianity and Culture: History, Traditions, Modernity* (pp. 104–107) Poltava (in Ukr.).
38. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, fund 1, description 24, file 1950.
39. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 4648, description 1, file 61.
40. Serhiichuk, V. (Ed.). (2001). *Unconquered church: selfless devotion of Greek Catholics in Ukraine in the struggle for faith and state*. Kyiv: Dnipro (in Ukr. and Rus.).
41. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 4648, description 1, file 239.
42. Vuianko, M. (2005). Monasticism of Precarpathia in 40-80's of the XXth century. *Ukraina soborna (Ukraine sobornal)*, 2, 372–382 (in Ukr.).
43. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 4648, description 1, file 147.
44. Voinalovych, V. A. (2001). Ukrainian Greek Catholic Church in the last years of Stalin's regime. *Istoriia Ukrainy: Malovidomi imena, podii, fakty (History of Ukraine: Little-known Names, Events, Facts)* 19, 341–351 (in Ukr.).
45. Marchuk, V. (2000). Ukrainian Greek Catholic Church in 1946–1987. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist i derzhavnist (Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness and Statehood)*, 7, 550–562 (in Ukr.).
46. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 4648, description 1, file 322.
47. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 4648, description 1, file 422.
48. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, fund 1, description 70, file 2527.

49. Bazhan, O. (1997). Public movement for the legalization of the Ukrainian Greek Catholic Church in Ukraine in the 60–80's. *Istoriia Ukrainy: Malovidomi imena, podii, fakty (History of Ukraine: Little-known Names, Events, Facts)* 2, 174–193 (in Ukr.).
50. Pashchenko, V. O. (2001). *Orthodoxy in the modern history of Ukraine*. Part 2. Poltava: Poltava (in Ukr.).
51. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, fund 1, description 24, file 5205.
52. Voloshyn, Y. (1999). «Self-abolition» of Uzhhorod Union: to the 50-th anniversary of attempt to liquidate Catholic Church in Transcarpathia. *Liudyna i svit (Person and the World)*, 1, 34–38 (in Ukr.).
53. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, fund 1, description 24, file 5488.
54. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, fund 1, description 70, file 2570.
55. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 4648, description 1, file 446.
56. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 4648, description 1, file 449.
57. Pashchenko, V. (2002). Hnat Soltis: Pages of unwritten biography. *Liudyna i svit (Person and the world)*, 3, 47–54 (in Ukr.).

УДК 947.7+929

Деревінський В. Ф.*,
 доктор історичних наук, професор,
 Київський національний університет
 будівництва і архітектури,
 Київ, Україна. vasyldr@ukr.net

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ В. ЧОРНОВОЛА

Анотація. В статті розглянуто ідейні засади зовнішньополітичної діяльності України з погляду одного з провідних українських політичних діячів 1990-х років В'ячеслава Чорновола. Серед пріоритетних напрямів для В. Чорновола стало забезпечення добросусідських відносин з країнами-сусідами України та утвердження послідовної участі Української держави в загальноєвропейському інтеграційному процесі. Зовнішньополітичні пріоритети мали унеможливити повернення України до тоталітаризму й відновлення Російської імперії з її одвічним військовим протистоянням із Заходом; сприяти побудові безпечної, заможної Європи через послідовну участь в загальноєвропейському процесі України. Йдеться також про вивчення В. Чорноволом державотворчого досвіду інших країн з метою напрацювання концепції формування державного устрою України. Підтримуючи ідею децентралізації влади в Україні та розширення самоврядних повноважень місцевих органів влади В. Чорновіл пропонував використати у вітчизняній практиці елементи державного устрою таких країн як Німеччина та США. В цих країнах, на думку В. Чорновола, перерозподіл повноважень між центром і регіонами проведений таким чином, що можуть співіснувати впливові центральні та місцеві органи влади, які спираються на самодостатні громади як носії інтересів громадян та основоположні чинники демократичних тенденцій суспільної організації.

Ключові слова: В. Чорновіл, європейський вибір, ЄС, НАТО, співдружність.

* Derevinskyi V.F., Doctor of historical sciences, Professor, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine. vasyldr@ukr.net
 FOREIGN POLICY PRIORITIES OF V. CHORNOVIL